

Darwin tunneilmaisun äärellä

■ ERIKA RUONAKOSKI

Charles Darwin: *Tunteiden ilmaisu ihmisissä ja eläimissä*. Suomentanut Antto Leikola. Terra Cognita 2009.

Darwinin *Tunteiden ilmaisu ihmisissä ja eläimissä* (*The Expression of Emotions in Men and Animals*) on merkkiteos, jonka yksityiskohdalliset analyysit ihmisten ja eläinten tunneilmaisusta ovat kiehtovaa luettavaa vielä reilusti yli sata vuotta alkuteoksen ensimmäisen painoksen julkaisemisen (1872) jälkeen. Ajallisesti teos sijoittuu teosten *Lajien synty* ja *The Descent of Man* jälkeen, Darwinin uran loppupuolelle. Siinä puhuu tutkija, jonka näkemyksillä on jo vakaa kannattajakuntansa, vaikka vastustajiaakin riittää. Teoksen yhtenä tavoitteena on selittää, minkälaiset ilmeet ja muut ilmaisut liittyvät mielihinkin tunnetilaan ja mitkä lihakset kulloinkin supistuvat. Tämän lisäksi Darwin tutkii, toistuvatko inhimilliset tunneilmaisut samantyyppisissä eri roduissa ja eri puolella maailmaa. Hän pohtii myös niitä evolutiivisia syitä, joiden vuoksi tunneilmaisut ovat kehittyneet juuri tietynlaisiksi.

On esitetty, että Darwin pyrki etsimään jatkumoa eläinten ja ihmisten tunneilmaisusta, koska tällainen jatkumo olisi todistanut evoluutioteorian puolesta. Darwi-

nin antamat esimerkit viittaavatkin jatkumon suuntaan, ihmisen lisäksi muillakin lajeilla karvat tai höyhenet nousevat pystyyn, kun eläin pelästyy tai ärsyyntyy. Samalla tavalla jatkumon puolesta näyttäisi Darwinin aineiston pohjalta todistavan myös se, että sekä eläimillä että ihmisillä ylipäänsä on tunneilmaisua, vaikka ilmaisut voivat olla myös erilaisia. Esimerkiksi koira- ja kissaeläimet sekä hevoset luimistavat korviaan sekä todellisissa että leikkitaistelussa, kun taas ihmisapinoilla ei ole kykyä liikuttaa korviaan merkittävässä määrin. Nykylukija pitää ihmisten ja muiden eläinten välistä geneettistä ja ilmaissullista jatkumoa toki itsestäänselvyytenä, mutta Darwin joutui vielä asettelemaan sanansa varovasti, jotta ei olisi provosoinut ylenpalttisesti niitä, jotka kokivat hänen kyseenalaistavan ihmisen erityisaseman luomakunnassa.

Tunneilmaisusta inhimillisiin Darwinin mukaan on punastuminen, koska se edellyttää itsetarkkailua. Hän katsoo punastumistaipumuksen ilmenevän ihmisissä rodusta riippumatta, joskin tietynlainen kasvatus saattaa lisätä itsetarkkailua ja näin myös punastumista hävettävissä tilanteissa. ”Pastori Stack on nähnyt satoja punastumistapauksia Uudessa-Seelannissa”, Darwin toteaa ja kertoo myös ”neekerien mustan värin vahvistuvan, kun pintaverenkierro lisääntyy.” Sen sijaan apinat ”leimahtavat punakoiksi intohimos- ta”, mutta tarvittaisiin valtava mää-

rä näyttöä saada meidät uskomaan, että mikään eläin voisi punastua. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei muiden eläinten tunneilmaisu olisi vivahteikasta. Päinvastoin Darwinin mukaan ”itse ihminenkin ei pysty ilmaisemaan rakkautta ja nöyryyttä ulkoisin merkein niin selkeästi kuin koira luimuun painetuilla korvillaan, roikkuvilla huulillaan, veltolla ruumiillaan ja heiluvalla hännällään, kun se tapaa herransa”.

Darwinin teos oli aikanaan bestseller, mutta myöhemmässä tutkimuksessa se jäi varsin vähälle huomiolle. Yhdeksi syyksi tähän on esitetty behaviorismin nousua – rajasihän behaviorismi tutkimuskohteeksi ulkoapäin tavoitettavan käyttäytymisen, jolloin yksilön tunteet ja intentiot muuttuivat tutkimuskohteina kyseenalaisiksi. Toisena syynä unohdukseen on pidetty sitä, että hän jätti huomioimatta tunneilmaisujen kommunikatiivisen ulottuvuuden, kun taas myöhempi tutkimus ankkuroitui nimenomaan kommunikation ideaan. Lisäksi hänen tutkimusmenetelmään pidettiin osin ongelmallisina ja eläinkuvauksiaan antropomorfisina. Kiistämättä Darwinin estoton puhe koirien huumorintajusta ja äidinrakkaudesta saakin nykylukijan haukkomaan henkeään. Toisaalta Darwinin teoksen ja nykyhetken välillä on yli sadan vuoden jakso, jonka aikana eläinten tunteista ja intentioista puhumista on vältetty. Nyt kun nämä aiheet ovat jälleen tut-

kimuskohteina vähintäänkin puoliluvallisia, tulee mieleen, että ehkä Darwinin intuitiot eivät olleet sinänsä vääriä. Tosin kaikkia termejä ei voi lainata suoraan ihmisten tunnekuvauksista ilman että eritellään, millä tavalla eläimen käyttäytyminen poikkeaa ihmisen käyttäytymisestä. Tällaista selvitystä Darwin tekeekin jossakin määrin; hän esittää esimerkiksi, että koiran kiintymykseen liittyy alistuneisuus.

Minkälaisia ongelmia Darwinin menetelmiin sitten liittyy? Kun Darwin esimerkiksi pyrkii selvittämään tiettyjen tunneilmaisujen esiintymistä eri roduissa, hän esittää informanteilleen luonteeltaan johdattelevia kysymyksiä, kuten ”ilmaistaanko hämmästyksen, että silmät ja suu avautuvat ammolleen ja kulmakarvat kohoavat?” Suurin ongelma on kuitenkin aineiston laatu. Darwinin arviot tiettyjen ilmeiden ja eleiden universaaliudesta perustuvat Ison-Britannian siirtomaissa toimivien lähetyssaarnaajien, insinöörien, poliisien ynnä muiden siirtomaavallan edustajien esittämiin näkemyksiin, eivät systemaattisiin tutkimuksiin, joissa alkuperäisiä asukkaita olisi esimerkiksi pyydetty nimeämään valokuvissa näkyviä erilaisia tunnetiloja. Myös eläinten osalta kuvaukset perustuvat anekdootteihin, esimerkiksi herra Sutton, ”Lontoon eläintarhan neuvokas virkailija”, kertoo simpanssien karvojen nousevan pystyyn, kun ne suuttuvat tai pelästyvät, ja ”muuan nainen, joka myi eläintieteelliselle seuralle luultavasti Borneosta tulleen apinan, kertoi sen itkävän usein”.

Toisaalta teoksen menetelmälliset heikkoudet ovat sen kirjallisia vahvuuksia: Darwinin kuvaukset

siitä, minkälainen henkilö ja missä tilanteessa hänelle tietyn asian on kertonut, sekä hänen tarinansa lastensa ja koiransa edesottamuksista antavat teokselle inhimillisen ja lämpimän sävyn. Viehättävällä tavalla – joskin tahattomasti – Darwin tulee valottaneeksi tieteellisten intuitioiden taustalla olevia tekijöitä: arkipäivän havaintoja, kollegojen ja tuttavien kanssa käytyjä keskusteluja, koko sitä eletyn elämän kirjoa, jonka pohjalta teoria kuin vaivihkaa lähtee kehkeytymään *ennen* hypoteesin verifioimista systemaattisen tutkimuksen avulla. Uusimman englanninkielisen version (1998) toimittanut psykologi Paul Ekman huomauttaakin, että Darwin oli tutkijana enemmän teoreetikko kuin hänen aikanaan oli soveliaista. Siksi Darwinin oli esitettävä, että hänen teoreettiset oivalukset *perustuivat* laajamittaiseen ja yksityiskohtaiseen aineistoon, kun tosiasiaissa hän keräsi suuren osan aineistostaan jälkikäteen, eikä aineisto kuvatuista syistä riittä todistamaan Darwinin väitteitä paikkansapitäviksi. Ekman katsoo kuitenkin omilla tutkimuksillaan osoittaneensa Darwinin ajatuksen tunneilmaisun universaaliudesta oikeaksi. Ilmaisujen universaalius ei kuitenkaan tarkoita, että tunneilmaisut, tunteista puhuminen ja tunteiden kokeminen olisi kaikilta osiltaan, aina ja kaikkialla täsmälleen samanlaista. Vaikka ilon, surun, yllätyksen, pelon, suuttumuksen ja inhon ilmeet tunnustetaan universaalisti, ei kaikille näille ”perustunteille” ole kaikkialla edes sanoja eikä niiden merkitys jäsenny kaikkialla samalla tavalla osaksi kulttuuria. Kulttuureissa on myös erilaisia sääntöjä sen suhteen, onko tunteiden paljastaminen esi-

merkiksi ylempiarvoisen henkilön läsnä ollessa suotavaa vai ei. Myöskään Darwin ei esittänyt, ettei tunneilmaisussa ilmenisi minkäänlaisia kulttuurista vaihtelua.

Kun jokin vuosi sitten lueskelin Ekmanin toimittamaa englanninkielistä laitosta, ällistyin hänen tavastaan sijoittaa omat kommenttinsa sumeilematta keskelle Darwinin tekstiä. Suomentaja Antto Leikola ja kustantaja Terra Cognita ovat päätyneet alkutekstiiä kunniottavampaan ratkaisuun. Suomennos perustuu kyllä Ekmanin toimittamaan versioon, mutta Ekmanin kommentit, esipuhe, johdanto ja jälkikirjoitus on jätetty pois. Leikola kuvaa teoksen syntyhistoriaa esipuheessaan kahden sivun verran. Ratkaisu olla suhteuttamatta teosta mitenkään nykyiseen tieteelliseen keskusteluun ei kuitenkaan sekään ole täysin ongelmaton. Ainakin itse olisin kovin mielelläni lukenut lisäksi johdattavan tekstin, jossa olisi analysoitu Darwinin teoreettisten ja sisällöllisten väitteiden pätevyyttä nykytietämyksen valossa, eivätkä alaviitteisiin sijoitetut kommentitkaan olisi häirinneet vaan pikemminkin syventäneet lukukokemusta. Mitä pitäisi ajatella esimerkiksi Darwinin väitteestä, että ihmisen sairastuttua psyykkisesti hänen hiuksensa muuttuvat karkeiksi ja vaikeasti kammattaviksi? Entäpä ajatuksesta, jonka mukaan tunneilmaisut noudattavat niin sanottua antiteesin periaatetta? Tämän periaatteen mukaan negatiiviset ilmaukset (esimerkiksi koiran asennon jäykistyminen ja murina) pitävät sisällään tarvittavaan toimintaan (kyseisessä tapauksessa hyökkäykseen) valmistautumisen, mutta positiivinen ilmaus ei pidä

sisällään varsinaisesti valmistautumista mihinkään tilanteeseen, vaan se on tietynlainen ainoastaan siksi, että se erottuisi mahdollisimman selvästi negatiivisesta ilmaisusta. Näin leikkiin kutsuva koira painaa selkensä alas ja häntä heiluu ja iloinen koira hakeutuu vilkkaasti liikehtien ihmisen luo, siinä missä aggressiivinen on jähmettynyt paikoilleen häntä ylöspäin sojottaen. Ekmanin mukaan antiteesin periaatetta ei ole voitu osoittaa oikeaksi, mutta parempiakaan selityksiä ei ole. Toisaalta Darwinin muissa selityseriaatteissa näkyy myös lamarckistisia juonteita, joihin on syytä suhtautua varauksellisesti. Tässä kiteytyykin koko teoksen dilemma: nykylukija joutuu suunnistamaan sinänsä kiinnostavien kuvausten ja väittämien keskellä ilman kompassia – lisävalaisua on etsittävä toisaalta.

Kaiken kaikkiaan teos on kuitenkin oivallinen lähtökohta tunneilmaisun pohdintaan. Leikolan suomennos etenee sujuvasti tehden lukemisesta nautinnollisen kokemuksen. Harmittava kauneusvirhe on tosin teokselle valittu suomenkielinen nimi, joka myötäilee englannin rakenteita ja hämärtää kirjoittajan viestin, toisin kuin vaikkapa ”Ihmisten ja eläinten tunneilmaisuuksia” olisi tehnyt. Yleisesti ottaen voimme kuitenkin olla vain iloisia, että käsissämme on käännös, jonka avulla on mahdollista tehdä vaivaton aikamatka tunneilmaisun tutkimuksen yhteen merkittävään alkulähteeseen, Darwinin ajatusmaailmaan.

Kirjoittaja on helsinkiläinen filosofian tutkija ja kääntäjä.